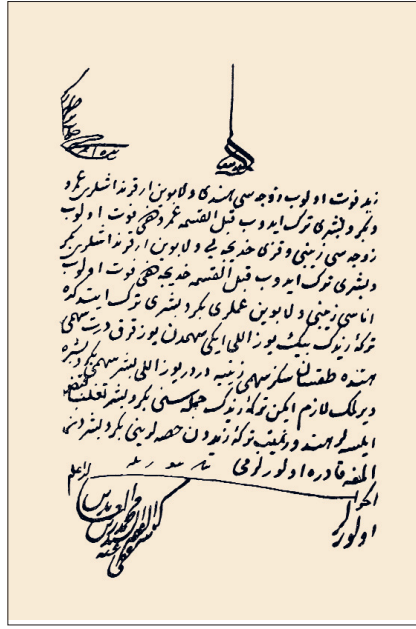

etmediğini anlatır. Ayrıca ulemâdan kimini sürgün edip kimini de hak ettiği makamlara getirmekten yakınlarının kısa zamanda yükselmesini sağladığını, bu durumun ulemânın düşmanlığına yol açtığını, mektupçusu Atâullah Efendi ile kethüdâsı Mustafa Efendi arasındaki husumetin daireesindeki işlerde karışıklığa sebebiyet verdiğini kaydeder. Medrese talebesi arasına karışan ehil olmayan kişileri ayıklamaya yönelik teşebbüslerinin ve imtihanlarda öğrencilere yönelik bazı tasarruflarının da tepkiyle karşılandığını bildirir.

Talebeler arasında çıkan, “mum vak’ası, softalar vak’ası, mum kavgası” diye bilinen olaylar Şeyhülislâm Zeynelâbidin Efendi’nin azline sebep olmuştur. Zeynelâbidin Efendi olaylara karışanların hapsedilerek sürgüne yollanmasına karar verdi. Fakat bunların idam edildiği yönünde söylentiler çıkınca medrese talebeleri hocalarıyla birlikte bâb-ı fetvâya giderek onunla görüştü ve bunun sonucunda sürgüne mahkûm edilenlerin serbest bırakılması kararı alındı. Ancak bu hadiseler ve kendisine karşı oluşan tepkiler yüzünden 27 Ocak 1818’de şeyhülislâmlıktan azledildi (Şânîzâde, II, 807-812). Şeyhülislâmların azlinde meşihat dairesinin kapısındaki fenerin söndürülmesi âdet olduğundan Zeynelâbidin Efendi’nin azli esnasında, “Softaların mumu bizim feneri söndürdü” dediği nakledilir. Azlinden sonra Üsküdar Sultantepe’deki konağında üç gün kaldı, ardından Bursa’ya sürgün edildi. 1818 Kasımında affedilerek İstanbul’a döndü ve konağına yerleşti. 14 Receb 1239 (15 Mart 1824) tarihinde vefat etti. Cenaze namazı Fâtih Camii’nde kıldıldıktan sonra Hekimbaşı Kazasker Ömer Efendi tarafından Çapa’da Molla Gürânî’de yaptırılan ve dedesi Çele-

Zeynelâbidin Efendi’nin bir fetvası (İlmîyye Sahnâmesi, s. 579)

bizâde İsmâil Âsım Efendi tarafından genişletilen Hekimbaşı Ömer Efendi Külliyesi’nin hazîresine defnedildi. Ancak külliyesinin 1918 yangınında tamamen harap olmasının ardından 1956’da cadde genişletirken hazîrede kalan mezar taşları caddeinin karşı tarafına taşınmıştır. Zeynelâbidin Efendi’nin mezar taşı halen Aksaray Fındıkzade’de Özbek Süleyman caddesi başındaki sette, Molla Gürânî Camii karşısında bulunmaktadır.

Kaynaklara göre birçok ilimde maharet sahibi olan Zeynelâbidin Efendi fazilet ve irfanıyla tanınmaktaydı. Aynı zamanda tasavvufa da ilgisi vardı. Beşiktaş’taki Nakşibendî meşâyihinden Neccârzâde Rızâ Efendi’nin oğlu Şeyh Mehmed Siddık Efendi’ye intisap etmişti. Zarif, cömert, hoşsohbet ve nüktedan olduğu belirtilir. Bazı kaynaklarda azil sebebi olarak hazırcıvaplığı gösterilir. Buna göre bir toplantıda devlet görevlilerinin sıkça azledilmesini ima ederek, “Bu mumun fitili uzarsa bizim de fener söner” demişti. Ayrıca II. Mahmud kendisine neden sahilde bir yalı edinmediğini sorunca, “Meşâyih-i İslâmiyye dâileri yalılarında ancak ba’de’l-azl ikamet ederler. Dâilerini azil buyurdukları dakikada dört yanım deryâ olur” cevabını verdiği ve bu cevabın padişahın çok hoşuna gittiği anlatılır. Zeynelâbidin Efendi’nin ta-

lik hattında maharet sahibi olduğu, bundan dolayı ikinci İmâd diye adlandırıldığı kaydedilirse de Osmanlı hattatlarıyla ilgili eserlerde adına rastlanmamaktadır. Üsküdar kadılığı yapan oğlu Seyyid Mehmed Ârif Molla 1824’te veya 1830’da vefat edince babasının yanına defnedilmiştir. Ahmet Süheyl Ünver aynı yerde Zeynelâbidin Efendi’nin kızına ait bir mezarın varlığından da bahseder. Yine ailesinden Çelebizâde Ahmed Şevki Efendi müderrislik yapmış, Bosna ve Beyrut kadılıklarında bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Târîh* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2008, I, 159, 601, 636, 675, 688; II, 807-812; Ahmed Nazif Efendi, *Riyâzû’n-nûkabâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2276, vr. 22^a-23^a; Hacı Mahmud Efendi, nr. 4590, vr. 29^b-31^a; *Devhatü’l-meşâyih*, s. 123-124; Ahmed Rifat, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibûleşrâflar: Devhatü’n-nûkabâ* (haz. Hasan Yüksel – M. Fatih Köksal), Siyas 1998, s. 111-112; *Sicill-i Osmânî*, II, 435; III, 32; *İlmîyye Sahnâmesi*, s. 578-579; İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 644-648; A. Süheyl Ünver, *Hekimbaşı Ömer Efendi: Hayatı ve Eserleri Hakkında*, İstanbul 1955, s. 17; Danişmend, *Kronoloji*², V, 151-152; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 177-178; M. Orhan Bayrak, *İstanbul’da Gümülû Meşhur Adamlar (1453-1978)*, İstanbul 1979, s. 78; *Kâmûsü’l-â’lâm*, IV, 2445-2446.

TAHSİN ÖZCAN

ZEYİNİYYE

(الزينية)

Sühreverdiyye tarikatının
Zeynüddin el-Hâfî’ye
(ö. 838/1435)
nisbet edilen bir kolu.

Zeynelâbidin Efendi’nin mezarı

XV. yüzyılın başlarında Herat’ta kurulu Horasan, Hindistan, Hicaz, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli’de yayılan tarikatın silsilesi Zeynüddin el-Hâfî’den itibaren Nûreddin Abdurrahman eş-Şîbrîsî (eş-Şîrîsî) el-Mısrî, Cemâleddin Yûsuf b. Abdullah b. Ömer el-Acemî el-Gürânî, Hüsâmeddin Hasan Şemşîrî, Necmeddin Mahmûd el-İsfahânî, Nûreddin Abdüssamed Natanzî, Necîbüddin Ali b. Büzgaş varisatıyla Sühreverdiyye’nin kurucusu Şehâbeddin es-Sühreverdi’ye (ö. 632/1234) ulaşır. Tarikatın XV. yüzyılın sonlarında İstanbul’da kurulan Vefâiyye şubesinin silsilesinde Necîbüddin Ali b. Büzgaş yer almaz. Şehâbeddin es-Sühreverdi’den sonra silsile bir yolla Hz. Ali’ye, başka bir yolla da Hz. Ebû Bekir’e ulaşır (Lâmiî, s. 560-562). Zeyniyye şeyhlerinden Safiyyüddin el-Kuşâşî, Veysel Karanî üzerinden Hz. Ömer ile birlikte

ZEYNYİYE

Hız. Ali'ye ulaşan bir silsile daha kaydeder (*es-Simţü'l-mecid*, vr. 44^{a-b}). Zeynüddin el-Hâfî'nin şeyhi Nûreddin Abdurrahman eş-Şibrîsî, Sühreverdiyye şeyhi olmakla birlikte Zahirüddin İsâ el-Misrî'den Rifâiyye hırkası da giydiği için Zeyniyye, Sühreverdiyye ile Rifâiyye'yi birleştiren bir tarikat kabul edilmiştir (Harîrîzâde, II, vr. 107^b). Öte yandan Halvetiyye kaynaklarından *Leme-zât*'ta Zeyniyye silsilesinin Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî'de Halvetiyye silsilesiyle birleştiği belirtilmiş (vr. 285^b), muhtemelen bu sebeple bazı Zeyniyye şeyhleri kaynakların bir kısmında Halvetiyye ricâli olarak kaydedilmiştir (*Sicill-i Osmânî*, IV, 491).

Zeynüddin el-Hâfî'nin faaliyetleri sonucu Horasan'ın Herat, Hâf, Bâharz gibi şehir ve bölgelerinde yayılmaya başlayan Zeyniyye, Hâfî'den sonra halifeleri Muhammed Tebâdegânî, Sadreddin Revvâsî, Der-vîş Ahmed Semerkandî ve Mahmud Hisârî vasıtasıyla bütün Horasan bölgesinde yayılışını sürdürdü. Hâfî'nin başhalifesi Tebâdegânî'nin müridleri arasında ünlü şair ve devlet adamı Ali Şîr Nevâî, Horasan'ın ileri gelenlerinden Seyyid Hasan Erdeşir, ulemâdan Mevlânâ Vecîhüddin gibi şahsiyetlerin bulunması tarikatın gücünü daha da arttırdı. 891'de (1486) vefat eden Tebâdegânî'nin Herat'ta bulunan kabrinin yanına bir hankahla mescid ve imaret yapıldı, hankahta irşad postuna oğlu Hamîdüddin oturdu. Zeyniyye, Hâfî'nin Hindistanlı halifesi Sirâcüddin el-Mültânî vasıtasıyla Hindistan'ın Gucerât bölgesinde, 130 yıl yaşadığı rivayet edilen Abdülmelik el-Gaznevî ile de Agra'da yayıldı. Zeyniyye'nin Hâfî'den sonra Seyyid Ali el-Hemedânî ile devam eden bir silsilesinde yer alan Şeyh Vecîhüddin de (*es-Simţü'l-mecid*, vr. 33^a) XVI. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'da faaliyet gösterdi.

Tarikat, Zeynüddin el-Hâfî'nin önde gelen halifelerinden Ebû'l-Fütûh Nûreddin Ahmed ve Abdülmü'tî el-Mağribî vasıtasıyla Hicaz bölgesine girdi. Faaliyetlerini uzun süre Mekke'de sürdürdüğü için "şeyhül-Harem" unvanıyla anılan Abdülmü'tî el-Mağribî, Osmanlı âlimlerinden Sahn-ı Semân müderrisi, "Ahaveyn" lakaplı Mevlânâ Muhyiddin'in şeyhidir. Zeynüddin el-Hâfî'nin diğer halifesi Ebû'l-Fütûh Nûreddin Ahmed ise daha çok Medine'de faaliyet gösterdi. Hâfî'nin yanı sıra diğer tarikat şeyhlerinden de hırka giyen Nûreddin Ahmed ile birlikte Zeyniyye tarikatında Tâceddin Abdurrahman b. Mes'ûd, Seyyid Gazanfer b. Ca'fer, Ahmed b. Ali eş-Şinnâvî, Safiyyüddin el-Kuşâşî, İbrâhim b. Hasan

el-Kûrânî, Muhammed b. Ahmed İbn Akile el-Mekkî (ö. 1150/1737) şeklinde devam eden bir silsile meydana geldi (Harîrîzâde, II, vr. 106^b). Bu silsilede yer alan şeyhler daha çok Medine'de bulundu. Herat'ta faaliyet gösteren Muhammed Tebâdegânî'nin yanında yetişen ve yarım asırdan fazla Arabistan'da kaldığı belirtilen Mevlânâ Muhammed Horasânî çalışmalarını Mekke ve Medine ile Suriye'nin Halep şehrinde sürdürdü. Muhammed Horasânî'den önce Zeyniyye'nin Halep'te yayılmasını Zeynüddin'in halifelerinden Şeyh Abdülkerîm b. Abdülazîz sağladı. Vefatında (ö. 884/1479) 100 yaşını aşkın olduğu kaydedilen Şeyh Abdülkerîm, Kınnesrîn Kasrı denilen yerdeki Muhassab adlı eski bir mescidi tekkeye dönüştürerek irşad faaliyetine başladı, müridlerin sayısı artınca 855'te (1451) yanına ilâve bir bina (Kerîmiye Camii) yaptırdı.

Zeyniyye, Mısır'da muhtemelen Zeynüddin el-Hâfî'nin halifesi Seyyid Safiyyüddin el-İcî tarafından yayıldı. Safiyyüddin'in ardından yerine oğlu Seyyid Muînüddin es-Safevî geçti, ondan 904 (1498-99) yılında Medine'de hilâfet alan Ahmed b. Mûsâ en-Nebtîni faaliyetlerini çoğunlukla bu şehirde sürdürdü. Seyyid Muînüddin'in kızıdan torunu Seyyid İsâ da (Şeyh Kutbüddin İsâ) Nebtîni'den icâzet aldı, bir müddet Medine'de kaldıktan sonra 939 (1532-33) yılı civarında Şam'a giderek burada hem tedris faaliyetinde bulundu hem de Zeyniyye'yi yaydı. İki defa Anadolu'ya seyahat ettiği belirtilen Seyyid İsâ bu sırada Kanûnî Sultan Süleyman ile görüştü. İlk görüşmesinde padişahın kendisine Mısır hazinesinden 50 akçe maaş bağlattığı, ikincisinde buna 20 akçe daha ilâve ettiği, ayrıca nesli kesilinceye kadar çocuklarına 24 akçe maaş bağladığı belirtilmektedir (*Gazzî*, II, 233-234). Seyyid İsâ faaliyetlerini daha sonra Mısır'da sürdürdü. Şam'da ise halifesi Muhammed el-İcî, Sâlihiye bölgesinde kurduğu tekkede tedrisle meşgul oldu, bu arada Zeyniyye'yi yaymaya devam etti, halkın yanı sıra ilmiye mensuplarından da geniştir bir çevre edindi (*a.g.e.*, III, 13, 125-126).

Tarikatın Mısır'da yayılmasında Zeynüddin el-Hâfî'nin halifelerinden Zülbânî (İbn Zülbânî) diye tanınan Ahmed b. Fakih Ali ed-Dimyâtî'nin önemli katkılarından olduğu anlaşılmaktadır (Sehâvî, II, 32). Dimyâtî'den sonra silsile, her biri döneminin önde gelen âlimlerinden sayılan ve birçoğunun daha başka tarikatlardan da hilâfeti bulunan şu isimlerle devam etti: Zekeriyâ el-Ensârî, Necmeddin Muhammed el-

Gaytî, Sâlim b. Muhammed es-Senhûrî, Muhammed b. Alâeddin Bâbilî, Ahmed en-Nahî el-Mekkî, Muhammed b. Ahmed İbn Akile el-Mekkî. Bu silsileyi kaydeden Harîrîzâde, Zekeriyâ el-Ensârî ile Necmeddin el-Gaytî arasında Abdülvehhâb eş-Şarânî'nin yer aldığı dair bir rivayetin olduğunu belirtir (*Tibyân*, II, vr. 106^{a-b}). Zekeriyâ el-Ensârî faaliyetlerini Sâlihiye Dergâhı yanında, Mısır'ın birçok hankahında sürdürürken (Süyûtî, *Naẓmü'l-İkÿân*, s. 113) Necmeddin el-Gaytî, Sâlihiye Dergâhı ile Siryakosa Dergâhı'nda görev yaptı (*Gazzî*, III, 51-53). Mâlikîler'in Mısır başkardısı olan Sâlim es-Senhûrî, vakfiyelerinde Şâfiî âlimlerine şart koşulduğu için bu iki dergâhın dışında bir yerde faaliyet göstermek zorunda kaldı. Senhûrî'nin ardından gelenlerin çalışmalarını daha çok Mısır dışında Hicaz bölgesi ve civarında sürdürdüğü tahmin edilmektedir (Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı: Zeyniler*, s. 64-65).

Zeynüddin el-Hâfî, 824 (1421) yılında Kahire'de iken kendisine intisap eden önemli âlimlerden Kemâleddin İbnü'l-Hümâm ile Emînüddin Aksarâyî, Mısır'da ilmî faaliyetlerinin yanı sıra tarikat faaliyetlerinde de bulundu. İbnü'l-Hümâm yaklaşık dört yıl Eşrefiyye medrese ve hankahının müderrislik ve şeyhliğini yaptı, buradan ayrılınca yerine Emînüddin Aksarâyî getirildi. İbnü'l-Hümâm ayrıca 847-858 (1443-1454) yılları arasında Şeyhüniyye Hankahı'nın meşihatını yürüttü. Yetiştirdiği halifelerden meşhur âlim Seyfeddin İbn Kutluboğa da bir müddet Müeyyediyye Dergâhı'nda şeyhlik yaptı, ardından vefatına kadar Şeyhüniyye Hankahı'nın şeyhliğini sürdürdü. Emînüddin Aksarâyî'nin Eşrefiyye Medrese ve Hankahı'nda görev almadan önce Sargıtmüşeyye Medresesi ile Bâbü'lvezîr'in dışındaki Emîr Koca Türbesi'nin yer aldığı dergâhın şeyhliğini üstlendiği, Eşrefiyye'den sonra da Medresetü'l-Ayniyye'nin müderrislik ve şeyhliğini yürüttüğü belirtilmektedir (Sehâvî, VIII, 127-130; IX, 173-175, 261; X, 240-242; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâḍara*, I, 474, 478; *Naẓmü'l-İkÿân*, s. 177-178).

Zeyniyye'nin Anadolu'da yayılması Zeynüddin el-Hâfî'nin halifelerinden Ayasuluklu Şeyh Mehmed, Merzifonlu Abdürrahîm-i Rûmî ve Kudüslü Abdüllatif el-Kudsî (el-Makdisî) gibi şeyhler vasıtasıyla gerçekleşti. Yetiştirip icâzet verdikleri arasında 'Uyûnû'l-tefâsîr'in müellifi Şehâbeddin Sivâsî'nin de yer aldığı Şeyh Mehmed, muhtemelen Anadolu'nun bazı şe-

hirlerinde faaliyet gösterdikten sonra Si-vâsî ile birlikte Ayasuluk'a (bugünkü Sel-çuk) gidip vefatına kadar burada kaldı (Taşköprizâde, s. 31; Hoca Sâdeddin, II, 415). Zeynüddin el-Hâfî'nin kendisi için, "Bir aşk kütüğünü yaktık, diyâr-ı Rûm'a attık" dediği Abdürrahîm-i Rûmî, 832'de (1428-29) Horasan'dan memleketi Merzi-fon'a gelerek tekkesini kurdu, buradaki faaliyetleri sırasında II. Murad'dan maddî destek gördü. İstanbul ve Edirne gibi şe-hirleri dolaydığı anlaşılan Abdürrahîm-i Rû-mî'nin müridleri arasında, Osmanlı âlim-lerinden Hayâlî lakaplı Şemseddin Ahmed ile Kutbüddinzâde İznîkî de bulunmaktadır. Taşköprizâde, Abdürrahîm-i Rûmî'nin Ali isimli bir halifesiyle birlikte fetihten ön-ce İstanbul'a giderek Ayasofya'daki rahip-lerle dinî münazaralar yaptığını, bunun so-nucunda gizlice Müslümanlığı benimse-yen kırk rahipten altısının fetih sırasında hayatta olduğunu söyler (*eş-Şekâ'ik*, s. 122-123).

Tarikatın Anadolu'da etki alanını geniş-letmesi ve Rumeli bölgesinde yayılması daha ziyade Abdülatîf el-Kudsî ve yetiştirdiği halifelerinin gayretiyle gerçekleşti. Abdülatîf el-Kudsî şeyhinden icâzet aldıktan sonra önce memleketi Kudüs'e gitti ve oradan Anadolu'ya geçti. II. Murad dö-neminde üç yıl kaldığı Anadolu'dan tek-rar Kudüs'e, 840'tan (1436-37) sonra da Kahire'ye gitti, Memlûk Sultanı el-Meli-kû'z-Zâhir Çakmak'tan umduğu desteği bulamayınca uzlete çekildi (Sehâvî, IV, 327-328). Kahire'den Şam yoluyla ikinci defa Anadolu'ya gelen Kudsî, Zilkade 851 (Ocak 1448) tarihinde vardığı Konya'da bir süre Sadreddin Konevî Zâviyesi'nde kaldı, Receb 855'te (Ağustos 1451) Konya'dan ayrılarak Bursa'ya gitti ve Rebûlewwel 856'da (Nisan 1452) burada vefat etti (Lâmîî, s. 550, 552). Abdülatîf el-Kudsî'den son-ra kabrinin yanına İranlı tüccar Hoca Bah-şâyîş zâviye, mescid ve abdesthane yap-tırdı; zâviyede posta Kudsî'nin halifesi Tâ-ceddin İbrâhîm Karamânî (Tâceddin Halife) oturdu. Bazı vakıfların tayin edildiği bu zâ-viye ve mescid için Fâtih Sultan Mehmed'in Yıldırım Camii'ne giden sudan bir hat bağ-lattığı nakledilir. Öte yandan Tâceddin Ha-life'nin Uludağ'da inzivaya çekildiği mahal-de Kastamonulu Hoca Rüstem derviş hü-creleri yaptırdı, yakınında bulunan hamam ve çevresinde inşa edilen binalarla birlikte burası halk arasında "Sûfiler yaylağı" diye anıldı.

Tâceddin Halife'ye mürid olanlar arasın-da kazaskerlerden Veliyyüddinzâde Ah-

med Paşa ve Fâtih Sultan Mehmed'in ço-cukluğunda hocalığını yapan Bursalı Mev-lâ Ayas gibi isimler vardır. Bursa'daki der-gâhta Tâceddin Halife'den sonra yerine halifesi Abdullah Kastamonî geçti. Hacı Halife diye anılan Abdullah Kastamonî za-manında Bursa Zeyniyye Dergâhı'nın Hacı Halife Zâviyesi diye anılmaya başlanması, müridleri içinde II. Bayezid dönemi sad-razamlarından İbrâhîm Paşa, kazaskerler-den Alâeddin Fenârî, kadılardan Şucâed-din İlyas Çelebi, Fâtih Sultan Mehmed'in hocalarından Hoca-zâde Muslihuddin Efen-di'nin oğlu müderris Mehmed Efendi gibi şahsiyetlerin bulunması şeyhin halk, dev-let adamları ve ilmiye mensupları nezdin-deki etkisini ve şöretini göstermektedir. Abdullah Kastamonî'nin ardından posta halifelerinden Bolulu Çelebi olarak tanı-nan Muhyiddin Mehmed oturdu. Kasta-monî'nin Muhyiddin Esved diye bilinen di-ğer bir halifesi Bursa'da Karanfilli Bayır denilen yerde kurduğu tekkesinde (Kara-ca Muhyiddin Zâviyesi) faaliyet gösterdi. Kendisinden sonra posta Kastamonî'nin bir başka halifesi Abdülganî Efendi, ardın-dan Abdülganî Efendi'nin müderris oğlu Mehmed Çelebi geçti. Bursa'daki merkez dergâhta Bolulu Çelebi'nin ardından Zey-niyye silsilesi Safiyyüddin Mustafa, Hoca-zâde Muslihuddin Mustafa, Tosyalı Şeyh Nasuh, Muallimzâde Muslihuddin Musta-fa, Seyyid Ali, Mehmed Çelebi, Şeyh Ab-dülaziz, Şeyh Abdullah, Şeyh Mehmed b. Abdullah, Şeyh Mehmed b. Sa'dî, Şeyh Ke-mâleddin, Şeyh Mehmed b. Kemal, Şeyh Mehmed b. Mehmed, Şeyh Sâdeddin, Şeyh Mustafa, Şeyh Ahmed (ö. 1189/1775) şe-klinde devam etti. Şeyh Ahmed'den sonra dergâh Zeyniyye mensuplarının elinden çıktı.

Öte yandan Tosyalı Şeyh Nasuh'un Ti-reli halifesi Mustafa Efendi tarikat faali-yetlerini memleketinde kurduğu tekkesin-de sürdürdü. Burada Mustafa Efendi'nin ardından posta kimin oturduğu bilinme-mekle beraber tekkenin XVII. yüzyılda fa-liyet gösterdiği anlaşılmaktadır (Mehmed b. Sa'dî, vr. 4^b). Nasuh Efendi'nin bir baş-ka halifesi olan Seyyid Ali (Emîr Ali), Bur-sa'daki merkez dergâhta posta oturma-dan önce bir müddet Tosya'da irşad fa-liyetinde bulundu (Baldırzâde Mehmed Efendi, vr. 107^a). Ayrıca Bursa'da Ali Paşa Tekkesi adıyla da bilinen Kâsım Subaşı Zâ-viyesi'nin Zeyniyye'ye mahsus olduğu ve bu tarikata ait Bursa Orhaneli ile Bursa'-nın komşu şehri Bilecik'te de birer tekke-nin yer aldığı bilinmektedir. Bilecik'teki tekkede Resul Efendi faaliyet gösterdi,

onun yanında yetişen Abdülganî Efendi ise Bursa'da Kâsım Subaşı Zâviyesi'nde posta oturdu. Abdülganî Efendi'nin dama-dı ve halifesi Ankaralı Ahmed Kilimî (ö. 1057/1647) Kâsım Subaşı Zâviyesi'nin son Zeyniyye şeyhidir (*a.g.e.*, vr. 57^{a-b}; Belîğ, s. 183-184; Mehmed Şemseddin, s. 464-465). Tekke daha sonra başka tarikat mensup-larının tasarrufuna geçti.

Zeyniyye, Abdülatîf el-Kudsî'nin bir di-ğer halifesi Pîr Mehmed b. Kutbüddin el-Hûyî vasıtasıyla Eğridir ve civarında yayıl-dı. İran'dan Hamîd-ili'ne gelip yerleştiği için "Hamîdî" nisbesiyle de anılan ve halk arasında Pîrî Halife diye bilinen Pîr Meh-med tarikat faaliyetlerini, kayınpederi Şey-hülîslâm Berdaî adına XV. yüzyılın ilk ya-rısında Hamîd-ili Valisi Hızır Bey tarafın-dan Eğridir'de yaptırılan zâviyede sürdür-dü. Kendisinden sonra yerine oğlu Meh-med Çelebi geçti, onun ardından bir müd-det boş kalan tekkede Mehmed Çelebi'-nin kızı tarafından torunu Burhâneddin Efendi posta oturdu. Müridleri arasına ka-tılan Kanûnî Sultan Süleyman'ın sadrazam-larından Rüstem Paşa'nın ricası üzerine İstanbul'da Küçük Ayasofya Zâviyesi'nde bir yıla yakın irşad faaliyetinde bulunan Burhâneddin Efendi tekrar Eğridir'e dön-dü, bu sırada padişah tarafından kendi-sine Eğridir gölü içerisinde yer alan Nis adasındaki gayri müslimlerin haracından 30 akçe maaş bağlandı. Burhâneddin Efen-di'nin ardından tekkenin meşihatını bir müddet için halifelerinden Uluborlulu Ab-dülvehhâb Efendi'nin üstlendiği anlaşılm-aktadır. Şeyh Abdülvehhâb, Burhâned-din Efendi'nin küçük oğlu Ahmed Efendi'yi yetiştirip hilâfet verdikten sonra makamı-nı ona bıraktı (Şerîf Efendi, vr. 5^b-12^b, 31^b-32^a, 34^a, 42^a, 46^a-47^b). Burhâneddin Efen-di'nin bir diğer halifesi Şeyh Velî, tarikat faaliyetlerini Hamîd-ili'ne bağlı memleketi Ağras kasabasındaki zâviyesinde sürdür-dü (Atâî, s. 605).

Pîr Mehmed ile başlayıp oğlu Mehmed Çelebi ile devam eden silsile vasıtasıyla Zeyniyye Hamîd-ili'nde yaygınlaşırken Pîr Mehmed'in bir başka halifesi Muhyiddin Kocevî (ö. 885/1480) vasıtasıyla da İstan-bul'a uzandı. Fatih'te Âşıkpaşa mahalle-sinde Karanlık Mescid adıyla bilinen mes-cidi yaptıran ve yanına zâviyesini kurarak tarikat faaliyetlerini başlatan Muhyiddin Kocevî'nin ardından makamına Gündüz / Gündüzlü Muslihuddin diye anılan halife-si Muslihuddin Mustafa geçti (Taşköprizâ-de, s. 248, 537; Ayvansarayî, I, 173). Bu dö-nemde Fatih'te en az iki Zeyniyye tekke-si daha kuruldu. Bunlardan Vefa semtin-

ZEYNYİYE

deki tekke de Abdülatîf el-Kudsî'nin halifesi Şeyh Vefâ olarak bilinen Muslihuddin Mustafa faaliyet gösterdi. Haydar mahallesinde kurulan diğer tekkenin meşihatını ise Kudsî'nin diğer halifesi tarihçi Âşıkpaşazâde üstlendi. Şeyh Vefâ, daha önce Karamanoğlu İbrâhim Bey'in Konya Mermar'da onun adına inşa ettirdiği cami ve hankahta şeyhlik yaptı. Muhtemelen 868'den (1464) sonra İstanbul'a gelerek Fâtih Sultan Mehmed tarafından adına nispetle Vefâ diye anılacak semtte yaptırılan cami-tekke de faaliyetini sürdürdü. Müridleri arasına Sinan Paşa, Molla Lutfi, Bursa Ahmed Paşa, Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi gibi ilim ve devlet adamlarının; Sinoplu Safâî, Balıkesirli Zâtî, Edirneli Sabâî, Rumelili Şem'î, Hattat Kâsım, Hattat Abdülmuttalib b. Seyyid Murtazâ gibi şair ve sanatkarların katıldığı Şeyh Vefâ'dan sonra Zeyniyye tarikatında Vefâiyye diye anılan bir kol meydana geldi, bu kol Ali Dede, Dâvud Vefâî Rûmî, Abdülatîf Vefâî Rûmî gibi şeyhlerle devam etti (DİA, XXXI, 269-270). Fatih Haydar'daki tekke de faaliyet gösteren Âşıkpaşazâde'nin ardından yerine damadı ve halifesi Seyyid Velâyet geçti. Onun ardından silsile oğlu Deriş Mehmed, diğer oğlu Mustafa Çelebi ve damadı Gazzâlîzâde Abdullah Efendi ile sürdürüldü. Tekkeye bazı ihtiyaçları için Cemâziyelâhîr 907 (Aralık 1501) tarihinde II. Bayezid'in kızı Fatma Sultan'ın vakıflar tahsis ettiği görülmektedir (*İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 953 [1546], s. 275-276). Bu dönemde İstanbul Sarıgazi köyünde de Zeyniyye'ye ait bir zâviyenin bulunduğu anlaşılmaktadır (Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikati: Zeyniler*, s. 163-164).

Zeyniyye Rumeli'de Edirne ve Ferecik (bugün Yunanistan'da) zâviyeleri vasıtasıyla yayıldı. Edirne'deki zâviyede "Deb-bâğlar imamı" diye bilinen Muslihuddin Halife posta oturdu. Ferecik'te ise Abdülatîf el-Kudsî'nin halifelerinden Sinan / Sinâneddin Ferevî faaliyet gösterdi. Aynı zamanda zâviyenin kurucusu olan ve pek çok müridi olduğu belirtilen Sinan Ferevî, etkili duası ve sohbetleri dolayısıyla Fâtih Sultan Mehmed tarafından birkaç defa sefere götürüldü. Bu zâviyede Sinan Efendi'nin oğlu Şeyh Ali de şeyhlik yaptı. Aynı dönemde Anadolu'nun İzmit ve Muğla şehirlerinde de Zeyniyye zâviyelerinin kurulduğu anlaşılmakta, daha önce adı geçenlerin yanı sıra Molla Fenârî, Musannifek, Fenârî Hasan Çelebi gibi dönemin üst düzey âlimlerinin de tarikata intisap ettiği görülmektedir.

XV. yüzyılın başlarında Herat'ta kuruluşunun ardından geniş bir coğrafyada yayılan Zeyniyye XVI. yüzyıldan itibaren etkisini yitirmeye başladı. Kuruluş döneminde şeriat ilimlerine de vâkıf âlim şeyhler tarafından temsil edildiği için ulemâ ve yöneticileri cezbeden tarikatın sonraki dönemlerde bu niteliklere sahip şeyhler çıkaramadığından eski itibarını koruyamadığı söylenebilir. Öte yandan Horasan ve çevresinde Ubeydullah Ahrâr ile temsil edilen Nakşibendiyye'nin etkili olması, Osmanlı coğrafyasında birtakım siyasal ve sosyal gelişmeler sonucu Halvetiyye, Bayramiyye ve Nakşibendiyye gibi tarikatların öne çıkması Zeyniyye'yi geri plana itmiştir denilebilir. Bazı kayıtlardan Hicaz bölgesiyle Suriye, Mısır ve çevresinde Zeyniyye silsilelerinin XIX. yüzyılın başlarına kadar etkisini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca 1890'lı yıllarda Kuzey Afrika ülkelerinde yapılan sosyolojik-etnolojik çalışmalar sırasında Cezayir'de faaliyeti tesbit edilen on iki tarikattan birini 3000 müridiyle Zeyniyye'nin teşkil etmesi tarikatın bu coğrafyada sürdürdüğünü ve Kuzey Afrika'nın değişik ülkelerine yayıldığını göstermektedir. Anadolu'daki Zeyniyye tekkeleri içinde diğerlerine göre daha uzun ömürlü olduğu anlaşılan Bursa dergâhı ancak XVIII. yüzyılın ortalarına kadar devam edebildi, bu tarihten sonra başka tarikatların tasarrufuna geçti.

Zeyniyye tarikatında benimsenen usul ve âdâb büyük ölçüde Zeynüddin el-Hâfî'nin eserlerine, özellikle de *el-Veşâyâ'l-Kudsiyye*'ye ve *Menhecü'r-reşâd*'a dayanmaktadır. Zeyniyye'nin bağlı bulunduğu Sühreverdiyye'nin kurucusu Şehâbeddin es-Sühverdi'nin 'Avârîf'ü'l-ma'ârif'i ile Ehl-i sünnet inançlarını kaydettiği *İ'lâmü'l-hüdâ* ve 'akidetü erbâb'î'l-tükâd' adlı eseri de Zeyniyye'nin âdâb ve prensipleri için temel kaynaklardır. Tarikatta adı geçen eserlerin okutulması sebebiyle şeriat-hakikat birlikteliği sağlanmış, Sünnî çizgi bozulmadan sürdürülebilmektedir. Zeyniyye'de uygulanan zikir şekli, Sühreverdiyye'de olduğu gibi oturarak (kuûdî) ve sesli (cehrî / celi) olarak kelime-i tevhid çekmekten ibarettir. Vefâiyye kolunda devran zikri de uygulanmıştır. Öte yandan Zeynüddin el-Hâfî'nin derlediği evrâd (Gümüşhânevî, II, 612-615) gün boyu belirli zamanlarda okunmakta, ayrıca müridlerin ilmi faaliyetleri için belli vakitler tahsis edilmektedir. Tasavvuf eğitiminde şeyhe kalbî bağlılığın (râbîta) ve şeyhin ruhaniyetinden yardım beklemenin (istimdat) gerekliliğini vurgulayan Hâfî, tasavvufta dün-

ya nimetlerine ve imkânlarına hiç sahip olmama ya da sahip olup sevgisini gönle sokmama şeklinde anlaşılan zühhd prensibinden birincisini tercih etmiş, müridlerin mal mülk edinmemeleri ve seyrûsülûk sırasında evlenmemeleri esasını tarikatın bir prensibi şeklinde ortaya koymuştur (*Risâle*, vr. 84^a-87^b). Ayrıca Zeynüddin el-Hâfî'nin ileri gelen halifesi Abdülatîf el-Kudsî ile birlikte Zeyniyye'ye "def'i zarar, celb-i menfaat, ihvâna yardım, düşmana mukabele için teveccüh" prensiplerinin girdiği, Kudsî'nin bu prensipleri Hâfî'den önceki şeyhi Abdülaziz Fernevî'den aldığı belirtilmektedir. Zeyniyye tarikatında on iki terkli taç kullanılmıştır. Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî, Asr-ı saâdet'te dal taç, arakiye benzeri örme taç, tek terkli taç ve on iki terkli taç olmak üzere dört çeşit kalensûve giyildiğini, bunlardan dal tacı Halvetîler'in, tek terkli tacı Bektâşîler'in, on iki terkli tacı Zeynîler'in tevarüs ettiği belirtilmektedir (*Risâle-i Tâciyye*, vr. 20^b). Zeyniyye'nin Vefâiyye kolunda ise yirmi dört dilimli taç giyilmiştir (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, s. 75-76).

BİBLİYOGRAFYA :

Zeynüddin el-Hâfî, *Menhecü'r-reşâd*, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 283, vr. 4^a-77^a; a.mlf., *el-Veşâyâ'l-Kudsiyye*, Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, nr. 210, vr. 2^a-44^b; a.mlf., *Risâle*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1391, vr. 84^a-87^b; Kutbüddinzâde İznîkî, *et-Ta'birü'l-münif ve't-te'vîlû's-şerîf*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hayrî, nr. 112, vr. 195^a, 207^a; Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 264-266; *Ahmet Paşa Divanı* (nşr. Ali Nihat Tarlan), Ankara 1992, s. 41-42; *Eğirdir Zeynî Zâviyesi ve Şeyh Mehmed Çelebi Divanı: Hızırnâme* (haz. Mehmed Necmeddin Bardakçı), Isparta 2008, hazırlayanın girişi, s. 15-44; Şehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, tür.yer.; Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimü'l-fütûuve* (haz. Kemal Eraslan), İstanbul 1979, s. 9, 396-398, 400-406; a.mlf., *Mecâlisü'n-nefâis* (haz. Hüseyin Ayan v.dğr.), Erzurum 1995, s. 28, 153; *Reşehât Tercümesi*, s. 155, 350-351; Süyûtî, *Hüsnü'l-mu'hâdara*, I, 474, 478; a.mlf., *Nazmü'l-'îşkyân* (nşr. Philip K. Hitti), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), s. 113, 177-178; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 528-529, 534, 549-556, 559-562, 578, 682; Safâî, *Manzûme-i Vesâyâ-yı Şeyh Vefâ*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2154, vr. 17^b, 18^b; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 953 (1546), s. 159, 275-276; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, tür.yer.; Mahmûd b. Nefes eş-Şa'bânî, *Risâle-i Tâciyye fi tarikî's-süfiyyeti's-sâfiyyeti'l-Mustafaviyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2395, vr. 20^a; Râdiyüddin İbnü'l-Hanbelî, *Dürrü'l-hâbe fi târihi a'yânî Haleb* (nşr. Mahmûd Hamed el-Fâhûrî - Yahyâ Zekerîyyâ Abbâre), Dimaşk 1973, I/2, s. 839-840; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 129-130, 259; Hoca Sâdeddin, *Dürrü'l-hâbe*, İstanbul 1280, tür.yer.; Âlî Mustafa Efendi, *Kühnü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 379^a; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 63-64, 77-78, 80, 605; Şerîf Efendi, *Menâkıbü'l-evliyâ*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4552, vr. 5^a-12^b, 31^b.

34^a, 42^{a-b}, 46^a-47^b; Baldırzâde Mehmed Efendi, *Vefeyâtname*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1381, tür.yer.; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, tür.yer.; Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı* (nşr. Kadir Atlansoy, "Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnameleri I", *Osm.Ar.*, XVIII [1998] içinde, s. 51-67), vr. 3^a-4^b; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 281, vr. 285^b; Kuşâşî, *es-Simţü'l-mecid fi telkîni'z-zîkr li-ehli't-tevhîd*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1197, vr. 33^{a-b}, 44^{a-b}, 62^{a-b}; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 140-141; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1996, I, 165; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eşer*, II, 204, 243-244; IV, 39-40; Belfî, *Güldeste*, s. 97-107, 171-172, 183-184, 246-247; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî*, I, 154, 173; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Traktat über die Derwischmützen: Risâle-i Tacîyye* (nşr. H. Anetshofer – Hakan T. Karateke), Leiden 2001, s. 75-76; Harîrîzâde, *Tibyan*, II, vr. 59^a-60^a, 102^a, 106^a-107^b; Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Mecmû'atü'l-aḥzâb*, [baskı yeri ve tarihi yok], II, 612-615; *Sicill-i Osmânî*, IV, 491, 609; Mehmed Şükürü, *Silsilenâme-i Süfiyye*, Hacı Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi, nr. 1098, vr. 53-54; *Osmanlı Müellifleri*, I, 90, 114; II, 17; M. Râgıb et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebe's-şehbâ'*, Halep 1344/ 1925, V, 301-302, 304; Hüseyin Vasâf, *Seftne*, I, 263-264, 266-269; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâṭır*, III, 77-78; IV, 217; Rifkî Melûl Meriç, *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, İstanbul 1963, s. 37, 45, 50; Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 552-556; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 1990, I, 108; Mehmed Şemseddin [Ulusoy], *Bursa Derghahları: Yâdigâr-ı Şemsî* (nşr. Mustafa Kara – Kadir Atlansoy), Bursa 1997, s. 365-380, 464-465, 479; Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı: Zeyniler*, İstanbul 2003, tür.yer.; a.mlf., "Muslihuddin Mustafa", *DA*, XXXI, 269-270; a.mlf., "Sühreverdiyye", a.e., XXXVIII, 42-45; H. J. Kissling, "Einiges über den Zejnije Orden im Osmanischen Reiche", *Isl.*, XXXIX (1964), s. 143-179; Kadir Özköse, "Başlangıcından Günümüze Kadar Afrika'da İslâm ve Tasavvuf", *Tasavvuf*, sy. 7, Ankara 2001, s. 161-162; Semih Ceyhan, "Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tâc-ı Hilâfet Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 25, İstanbul 2011, s. 122, 141; M. Baha Tanman, "Âşık Paşa Külliyesi", *DBİst.A*, I, 366.

REŞAT ÖNGÖREN

ZEYNİZÂDE HÜSEYİN EFENDİ

(ö. 1172/1759 [?])

Osmanlı medreselerinde okutulan nahiv klasiklerinden *el-Avâmil*, *İzhârî'l-esrâr* ve *el-Kâfiye*'ye yazdığı mu'rib kitaplarıyla tanınan Arap dili âlimi.

XII. (XVIII.) yüzyılın başlarında İzmir Tire'de doğdu. Zeynizâde ve nâdiren Zeynoğlu lakaplarıyla tanınır. İlk eğitimini Tire'de aldı. Tahsilini ilerletmek için dönemin

ilim merkezlerinden olan, günümüzde Aydın'ın bir mahallesi durumundaki Güzelhisar kasabasına yerleşti (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, vr. 358^b). Bunun yanında Aydın'ın Koçarlı ilçesine 3 km. mesafedeki Sobuca kasabasında da öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Bursalı Mehmed Tâhir, gerek *Osmanlı Müellifleri*'nde gerekse Aydın vilâyetine dair eserinde Zeynizâde'yi Bursalı olarak göstermiş, daha sonra Serkis, Bağdatlı İsmâil Paşa ve Ziriklî gibi müellifler de ondan naklen bunu tekrarlamıştır. Zeynizâde'nin çağdaşı Amasyalı Âkifzâde Abdürrahim onu Güzelhisarlı diye kaydetmekte, ancak adını bir yerde Güzelhisarlı Mehmed (*Kitâbü'l-Mecmû'*, s. 137), bir yerde de Güzelhisarlı Hüseyin b. Ahmed (*a.g.e.*, s. 319) şeklinde zikretmektedir. Zeynizâde "hocamız, üstadımız, şeyhimiz" olarak nitelediği (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, s. 419) Sobucalı (Sobicevî) Mehmed Efendi'den çok faydalanmıştır. Sobicevî'nin Birgivi'nin *İzhârî'l-esrâr*'ına *Fethu'l-esrâr* adıyla yazdığı şerhi, ayrıca sarfa dair *Kifâyetü'l-mübeddî* adlı eseri için kaleme aldığı şerhleri ve Birgivi'nin diğer eserlerini hocasından okumuş olmalıdır. Bu arada Zeynizâde, Sobicevî'nin Güzelhisarlı Hacı Emîrzâde Âlim Mehmed Efendi'den ders aldığını belirtmekte (*a.g.e.*, a.y.), Hamza b. Turgut Aydın'ın belâğata dair *el-Hevâdî fi şerhi'l-Mesâlik*'ini Derviş Mehmed Efendi'den okuduğunu ifade etmektedir (*a.g.e.*, s. 236-237). Bu zat muhtemelen, *el-Hevâdî'ye Mirşâdû'l-hâdî 'ale'l-Hevâdî* adıyla hâşiye yazan Sobicevî'dir.

Zeynizâde'nin medreselerde okutulan eserler için yardımcı kitap mahiyetinde mu'ribler (i'rab tahlili) yazması onun öğretimle uğraştığını ve Güzelhisar'daki bir medresede müderrislik yaptığını kanıtlar niteliktedir. Kendisi de eserlerini öğrencilere yardım amacıyla kaleme aldığını (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, s. 483-484; *Hallü esrârî'l-aḥyâr*, s. 256) ve mu'riblerinde kendi öğrencilerinin durumunu göz önünde bulundurduğunu belirtmektedir (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, s. 18, 292). Bu eserlerinin talebe arasında çok rağbet gördüğü çokça istinsah edilmesinden ve defalarca basılmasından anlaşılmaktadır. Dönemin devlet adamlarının saygı gösterdiği Zeynizâde, Aydın Valisi Râgıb Paşa'nın iltifat ve ihsanlarına mazhar oldu (*Hallü esrârî'l-aḥyâr*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2596, vr. 2^a; nr. 2598, zahriye sayfası) ve son eseri *el-Fevâ'idü's-şâfiye*'yi ona ithaf etti. Anadolu Kazaskeri Mirzazâde Mehmed Said, Ru-

meli kazaskerlerinden Veliyyüddin Efendi ve Mehmed Akkirmânî'nin övgüsünü de kazandı (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2608, vr. 1^{a-b}, 2^a). Zeynizâde'nin bir eserini 1171'de (1758) tashih etmesi (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, vr. 358^b), öte yandan hocası Sobicevî'nin *İzhâr* şerhi *Fethu'l-esrâr*'a ait 1173 (1759) tarihli bir nüshada "Zeynizâde merhumun hocası" kaydının yer alması onun bu iki tarih aralığında vefat ettiğini göstermektedir; dolayısıyla Bursalı Mehmed Tâhir'in verdiği 1167 (1754) yılı doğru değildir. Vefatında Aydın Söbücekapısı Mezarlığı'na defnedilmiştir. Halka biçiminde oyuk olan mezar taşında yazı yoktur.

Serbest düşünceli olan ve ilmî kanaatlerini söylemekten çekinmeyen Zeynizâde eserlerinde dönemin bazı müelliflerinin yanlışlarını ortaya koymuş, hatta mu'rib yazdığı kitapların müelliflerini zaman zaman eleştirmiştir (*el-Fevâ'idü's-şâfiye*, s. 20, 23, 222, 229, 262, 271, 440; *Hallü esrârî'l-aḥyâr*, s. 50, 63, 197). Onun özelliklerinden biri de ele aldığı konuyla ilgili olarak hocasının yazdıklarını ve ondan duyduklarını bazan metnin içinde, bazan da hâmişte zikretmesidir (meselâ *a.g.e.*, s. 36, 46-49, 77, 190, 194, 226). Kaynaklar arasında muhakeme yapan Zeynizâde telif ettiği i'rab kitapları için sadece nahiv kitaplarına müracaatla yetinmeyip fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir ve i'râbü'l-Kur'ân gibi kaynakları da göz önünde bulundurur, zaman zaman cümlelerin Türkçe'sini de yazardı (krş. *a.g.e.*, s. 14, 15, 38, 183, 203; *el-Fevâ'idü's-şâfiye*, s. 86, 266, 286, 422, 462).

Eserleri. 1. *et-Ta'likât 'alâ Fethi'l-esrâr 'alâ İzhârî'l-esrâr*. Hocası Sobucalı Mehmed Efendi'nin (Sobicevî) eserinde izaha muhtaç gördüğü bazı ibareler için 1144'te (1731) kaleme aldığı not şeklindeki açıklamalarından ibarettir. Eserin 1173'te (1759) istinsah edilen nüshası Şâkir Efendi'den Kasıdecî diye bilinen Hâfız Süleyman Efendi'ye intikal etmiş ve günümüze ulaşmıştır (Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 607). **2. *Ta'liku'l-fevâ'id 'alâ i'râbi'l-'Avâmil*.** Birgivi'nin *el-'Avâmilü'l-cedid* diye bilinen risâlesindeki hemen her kelimenin i'rabını açıklayan eserin 1163'te (1750) müellifi tarafından tashih edilmiş bir nüshası mevcuttur (Âtîf Efendi Ktp., nr. 2605, vr. 21^a-62^a). İstanbul'da defalarca basılan (meselâ 1220, 1231, 1234, 1310, 1315, 1317) eserin Cumhuriyet döneminde de tarihsiz birçok ofset baskısı yapılmıştır. **3. *Hallü esrârî'l-aḥyâr 'alâ i'râbi İzhârî'l-esrâr*.** Yazıldığı tarihten itiba-